

**БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ
НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ**

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ
ОСВІТИ**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Вченою радою

**Білоцерківського інституту неперервної
професійної освіти**

«29» вересня 2021 року протокол № 7

Введено в дію наказом директорки

**Білоцерківського інституту неперервної
професійної освіти**

від 30 вересня 2021 року № 01-01/68-О.Д.

Директорка

В.В. Сидоренко

ПСИХОЛОГІЯ ТРАВМУЮЧИХ СИТУАЦІЙ

**РОБОЧА ПРОГРАМА
навчальної дисципліни**

(Шифр за ОП ОК 11, професійна підготовка, обов'язкова)

Галузь знань	<u>05 Соціальні та поведінкові науки</u>
Спеціальність	<u>053 Психологія</u>
Освітня програма	<u>Психологія</u>
Рівень вищої освіти	<u>Другий (магістерський)</u>

Робоча програма навчальної дисципліни «Психологія травмуючих ситуацій» складена відповідно до навчального плану освітньо-професійної програми «Психологія» спеціальності 053 Психологія 05 Соціальні та поведінкові науки.

Автор-укладач робочої програми:

Максимов Микола Володимирович, доктор психологічних наук, професор кафедри педагогіки, психології та менеджменту, доцент

Розглянуто і схвалено на засіданні кафедри
педагогіки, психології та менеджменту
Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти
(протокол № 7 від 08 вересня 2021 р.)

Рекомендовано на засідання Ради із забезпечення якості освітньої діяльності
та якості вищої освіти
Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти
(протокол № 1 від 28 вересня 2021 р.)

Затверджено Вченою радою
Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти
(протокол № 7 від 29 вересня 2021 р.)

© Максимов М. В., 2021

© БІНПО ДЗВО «УМО», 2021

1. Опис навчальної дисципліни

<i>Найменування показників</i>	<i>Галузь знань, напрями підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень</i>	<i>Характеристика навчальної дисципліни</i>
		заочна форма навчання
Кількість кредитів, відповідних ECTS – 4	Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки	професійна підготовка, обов'язкова
		Рік підготовки
Загальна кількість годин – 120	Спеціальність: 053 Психологія	2
		Семестр
	Освітньо-професійна програма: «Психологія»	3
		Лекції
		8
		Практичні заняття
		10
		Самостійна робота
		102
		Індивідуальні завдання
Практичні завдання		
Вид контролю - залік		

Примітка: співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить – 15 % : 85 %.

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни є забезпечення підготовки студентів у систематизації та ефективному використанні психологічних знань для допомоги особистості в життєвих травмуючих ситуаціях.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни «Психологія травмуючих ситуацій» є:

- Знання та розуміння предметної області травмуючих ситуацій;
- Знання основних концепцій психології травми
- Знання про типи екстремальних та травмуючих ситуацій;
- Знання про первинні реакції та поведінка людини (групи людей) в екстремальних ситуаціях;
- Знання про симптоми посттравматичних стресових порушень;
- Основні принципи та критерії діагностики порушень психіки та поведінки людини внаслідок екстремальних ситуацій (діагностичні рубрики

згідно МКХ-10);

- Оволодіння навичками психодіагностики травмуючих станів;
- Знання методів надання психологічної допомоги і підтримки;
- Підготовка до вибору стратегії психологічної допомоги людині в екстремальній ситуації.

Перелік компетентностей, що забезпечує навчальна дисципліна:

ЗК1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК5. Цінування та повага різноманітності та мультикультурності.

ЗК6. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

ЗК8. Здатність розробляти та управляти проектами.

СК4. Здатність здійснювати практичну діяльність (психодіагностичну, консультаційну, корегувальну, психотерапевтичну, тренінгову, реабілітаційну, духовно-психологічну, ресоціалізаційну, прогностичну тощо) з використанням науково верифікованих методів та технік.

СК8. Здатність оцінювати межі власної фахової компетентності та підвищувати професійну кваліфікацію, налагоджувати та підтримувати контакти з фаховими спільнотами, цінувати та поважати різноманітності та мультикультурності.

Програмні результати навчання, досягнення яких забезпечує навчальна дисципліна:

РН1. Здійснювати пошук, опрацювання та аналіз професійно важливої інформації із різних джерел із використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, здійснювати реферування наукових джерел. Обґрунтовувати власну позицію, робити самостійні висновки.

РН13. Застосовувати інноваційні методи психологічної допомоги клієнтам у складних життєвих ситуаціях з урахуванням їх світоглядних позицій та культуральних цінностей, розробляти програми психологічного супроводу освітньої та професійної діяльності.

3. Програма навчальної дисципліни

Тема 1. Методологія та зміст психології травмуючих ситуацій

Психологічна травма.

Поняття та види травмуючих ситуацій.

Переживання психотравмуючої ситуації, переживання втрати.

Особливості психологічного стресу.

Психологічні реакції людини на травмуючі події життя.

Тема 2. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР).

Співвідношення понять стресу, травматичного та посттравматичного стресового розладу.

Теоретичні підходи до дослідження особливостей посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

Особливості та критерії діагностики гострого стресового розладу та посттравматичного стресового розладу.

Розвиток особистості за травматичним типом внаслідок пережитого травматичного досвіду.

Система та напрями профілактики посттравматичного стресу.

Методи психопрофілактики посттравматичного стресу.

Тема 3. Екстрена психологічна допомога в екстремальних ситуаціях.

Особливості організації та надання психологічної допомоги постраждалим внаслідок екстремальних ситуацій.

Принципи та методи екстреної консультативної допомоги

Тема 4. Психотерапія посттравматичних стресових розладів.

Практичні психотерапевтичні підходи у допомозі при подоланні посттравматичних стресів.

Психотехніки корекційної роботи з посттравматичними розладами.

4. Структура навчальної дисципліни

Номер тижня	Вид занять	Тема заняття або завдання на самостійну роботу	Кількість				Балів (max)
			Годин				
			лк.	лаб.	пр.	СРС	
1	Лекція 1	Методологія та зміст психології травмуючих ситуацій	2			11	
2	Лекція 2	Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР)	2			11	
3	Лекція 3	Екстрена психологічна допомога в екстремальних ситуаціях	2			11	
4	Лекція 4	Психотерапія посттравматичних стресових розладів	2			11	
5	Практичне заняття 1	Особливості порушень психіки та поведінки людини			2	11	20

		внаслідок екстремальних ситуацій					
6	Практичне заняття 2	Травматичний стрес, гостра реакція на стрес та критерії діагностики.			2	12	20
7	Практичне заняття 3	Посттравматичний стресовий розлад: моделі та діагностика			2	11	20
8	Практичне заняття 4	Методи діагностики ПТСР у дорослих та у дітей			2	12	20
9	Практичне заняття 5	Практичні психотерапевтичні підходи у допомозі при подоланні посттравматичних стресів.			2	12	20
Екзамен							
Всього з навчальної дисципліни – 120 год.			8		10	102	

Поточний контроль – протягом кожного практичного заняття (до 10 балів).

Контроль самостійної роботи – протягом кожного заняття (СР 1 – 9 балів, СР 2 – 9 балів, СР 3,4 – 8 балів).

Підсумковий контроль – екзамен (30 балів).

5. Теми лекцій

1. Методологія та зміст психології травмуючих ситуацій.

Поняття “психологічна травма”. Поняття “травма” у повсякденному розумінні співвідноситься переважно з тілесними ушкодженнями, порушенням цілісності тіла. Історія поняття травми. Праці З. Фрейда та дофрейдівських робіт Ж. М. Шарко та Ж. Брейера. Психічний біль інформує про психологічне неблагополуччя та запускає механізм зцілення психіки – роботу захисних механізмів, зокрема механізмів витіснення та придушення або відповідну реакцію. Психосоматична психотерапія розглядає символічне значення конверсійних симптомів, локалізованих у тілі.

2. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР).

Різні теоретичні підходи до розуміння й вивчення стресу, травми й посттравматичного стресу, які показують ці терміни у взаємозв'язку та відмінностях. У зарубіжних дослідженнях поняття «post-traumatic stress

disorder», «traumatic stress», «post-traumatic stress» контекстуально залежні, поза емпіричними дослідженнями часто використовуються як синоніми. У вітчизняних наукових публікаціях категорія ПТСР набуває все більшого поширення, а в науково-популярних виданнях найчастіше використовується поняття «травматичний» та «посттравматичний» стрес або просто «стрес».

3. Екстрена психологічна допомога в екстремальних ситуаціях.

Особливості організації та надання психологічної допомоги постраждалим внаслідок екстремальних ситуацій. Принципи та методи екстреної консультативної допомоги. Класифікація психосоматичних наслідків впливу травмуючих ситуацій. Дебрифінг як кризова інтервенційна методика, пов'язана з трагічними ситуаціями (стихійне лихо, теракти, дорожньо-транспортні пригоди, інші екстремальні події), які мають потужні психічні наслідки.

4. Психотерапія посттравматичних стресових розладів.

Профілактична психологічна допомога є найефективнішим засобом запобігання негативному впливу тяжкої психічної травми на психічне здоров'я людини, в тому числі розвитку посттравматичного стресу. Методи психопрофілактики посттравматичного стресу. Копінг-стратегії як способи управління поведінкою у стресових ситуаціях. Методи релаксації.

6. Темі та зміст семінарських/практичних занять

1. Особливості порушень психіки та поведінки людини внаслідок екстремальних ситуацій.
2. Травматичний стрес, гостра реакція на стрес та критерії діагностики.
3. Посттравматичний стресовий розлад: моделі та діагностика.
4. Методи діагностики ПТСР у дорослих та у дітей.
5. Практичні психотерапевтичні підходи у допомозі при подоланні посттравматичних стресів.

7. Самостійна робота

1. Методи діагностики ПТСР у дорослих: шкала для клінічної діагностики ПТСР (Clinical-Administered Ptsd Scale - CAPS).
2. Шкала оцінки впливу травматичної події (Impact of event scale -r-1 es-r).
3. Місісіпська шкала для оцінки травматичних реакцій (громадянський варіант).
4. Опитувальник БЕКА для оцінки депресії (Beckdepression inventory - BDI).
5. Шкала дисоціації (Dissociative experience scale - DES).
6. Опитувальник перитравматичної дисоціації.
7. Шкала оцінки інтенсивності бойового досвіду (Combat exposure scale).
8. Опитувальник травматичного стресу для діагностики психологічних наслідків.
9. Методи діагностики ПТСР у дітей:
10. Напівструктуроване інтерв'ю для оцінки травматичних переживань дітей.
11. Батьківська анкета для оцінки травматичних переживань дітей.

8. Перелік питань до екзамену

1. Основні поняття психології травмуючих ситуацій, їх співвідношення та взаємозв'язок.
2. Поняття травмуючої ситуації, її ознаки та різновиди.
3. Історія вивчення психологічних реакцій на травмуючу ситуацію.
4. Сприймання травмуючої ситуації людиною. Види та рівні реакцій на травмуючу ситуацію.
5. Різновиди, рівні та динаміка психологічних станів та розладів при катастрофах.
6. Поняття стресу в психології. Загальні ознаки та симптоми надмірного стресу.
7. Теоретичні моделі посттравматичного стресового розладу.
8. Психодіагностика розладів, пов'язаних із травматичним стресом.
9. Загальні особливості та послідовні цілі психокорекції при роботі з переживанням травмуючої ситуації.
10. Особливості протікання психічних процесів при переживанні травмуючої ситуації.
11. Значення сімейного та інтерперсонального контексту при переживанні травмуючої ситуації.
12. Механізми психологічного захисту та копінг-стратегії при переживанні травмуючої ситуації.
13. Дисоціація та розлад множинної особистості як наслідки переживання травмуючої ситуації.
14. Психологічні особливості дітей з посттравматичним стресовим розладом.
15. Особливості діяльності психолога у вогнищі надзвичайної ситуації.
16. Дебрифінг як метод роботи з потерпілими від надзвичайної ситуації.
17. Методи зняття психологічного напруження, робота з емоційними переживаннями потерпілих у вогнищі надзвичайної ситуації.
18. Психологічні проблеми психолога в роботі з психологічною травмою.
19. Групова психокорекційна робота з психологічною травмою.
20. Тілесно-орієнтована психотерапія в роботі психокорекційної групи осіб, що пережили психологічну травму.
21. Арт-терапія при роботі з травматичними реакціями.
22. Робота з екзистенціальними переживаннями осіб, що пережили психологічну травму.
23. Психоаналітичний підхід до травматичних реакцій.
24. Гештальт-терапія в роботі з особами, що пережили травмуючу ситуацію.
25. Когнітивно-поведінковий підхід в роботі з особами, що пережили травмуючу ситуацію.
26. Сімейна психотерапія в роботі з особами, що пережили травмуючу ситуацію.
27. Нейролінгвістичне програмування в роботі з особами, що пережили травмуючу ситуацію.
28. Кататимно-імагінативна психотерапія в роботі з психологічною травмою.

29. Методи саморегуляції психологічного стану особистості, їх різновиди та особливості застосування.
30. Охарактеризуйте типологію критичних життєвих ситуацій (емоційно складна, утруднена, проблемна, критична, гранична, екзистенціальна, термінальна).
31. Розкрийте сутність критичних життєвих ситуацій як послідовних стадій несприятливого розгортання життєвої кризи.
32. Охарактеризуйте стратегії подолання кризових життєвих ситуацій.
33. Розкрийте класифікацію життєвих криз особистості (вікові(нормативні), біографічні; за критерієм тривалості; за критерієм результативності; за діяльнісним критерієм; за критерієм детермінованості; за критерієм складності).
34. Охарактеризувати види ставлення до критичних життєвих ситуацій (ігноруюче, перебільшуюче, волюнтаристське, продуктивне).
35. Ставлення до критичних ситуацій як фактор, що впливає на вибір способів психологічного подолання.
36. Охарактеризуйте стратегії подолання критичних життєвих ситуацій (рівень психологічно захисту, рівень адаптації, рівень опанування ситуації).
37. Охарактеризуйте прийоми та вправи подолання критичних життєвих ситуацій.
38. Розкрийте історію вивчення психологічної травми.
39. Розкрийте поняття психічної травми: фізіологія, класифікація, наслідки.
40. Розкрийте сутність стресу, травматичного стресу і ПТСР.
41. Охарактеризуйте особливості дитячої і дорослої травми.
42. Охарактеризуйте концепцію травми Франца Рупперта
43. Охарактеризуйте трансгенераційну травму та її наслідки (за Ф.Руппертом).
44. Охарактеризуйте типи травми за Францом Руппертом.
45. Охарактеризуйте концепцію травми Франца Рупперта.
46. Розкрийте сутність теорії розщеплення особистості після травматичного досвіду.
47. Охарактеризуйте терапію травми і порушень прихильності методом системних розстановок (Франц Рупперт).
48. Охарактеризуйте підхід до розуміння і терапії травми Пітера Левіна.
49. Охарактеризуйте етапи терапії травми за Пітером Левінім.
50. Розкрийте сутність методу зцілення травми Френсін Шапіро.
51. Охарактеризуйте етапи терапії травми Френсін Шапіро.
52. Розкрийте сутність енергетичної терапії в роботі з психологічною травмою Фреда Галло.
53. Охарактеризуйте розуміння травми в енергетичному підході Фреда Галло.
54. Розкрийте сутність психодинамічно-імажинативної терапії Луїзи Реддемманн в роботі з психологічною травмою.

55. Охарактеризуйте сучасні методи тілесної терапії психологічної травми (бодінаміка Лісбет Марчер).
56. Охарактеризуйте етапи роботи з клієнтом в бодінаміці Лісбет Марчер.
57. Розкрийте сутність концепції Ф.Василюка у роботі з психологічною травмою (типи життєвих світів та характерні для них критичні ситуації).
58. Здійсніть типологічний аналіз критичних життєвих ситуацій за Ф.Василюком.
59. Розкрийте поняття екстремальної ситуації, наведіть класифікацію екстремальних ситуацій.
60. Охарактеризуйте чинники, які викликані екстремальною ситуацією.
61. Розкрийте специфіку надання термінової психологічної допомоги в екстремальній ситуації, її мету та завдання.
62. Охарактеризуйте головні принципи надання психологічної допомоги постраждалим в екстремальній ситуації.
63. Розкрийте особливості роботи психолога в екстремальних умовах, охарактеризуйте головні відмінності від звичайної терапевтичної ситуації.
64. Охарактеризуйте правила надання першої психологічної допомоги постраждалим.
65. Охарактеризуйте чинники екстремальної ситуації від яких страждають її жертви.
66. Охарактеризуйте етапи психогенних розладів, що розвиваються в травмуючих ситуаціях (класифікація національного інституту психічного здоров'я США)
67. Охарактеризуйте динаміку психогенних розладів, що розвиваються в травмуючих ситуаціях (класифікація В.П. Решетнікова).
68. Розкрийте сутність посттравматичного стресового розладу (історія становлення поняття).
69. Розкрийте сутність ПТСР (охарактеризуйте основні групи симптомів).
70. Розкрийте сутність ПТСР (охарактеризуйте невротичні і патохарактерологічні синдроми).
71. Охарактеризуйте діагностичні критерії ПТСР.
72. Охарактеризуйте типи посттравматичних стресових розладів.
73. Розкрийте взаємозв'язок індивідуальної уразливості і психологічних наслідків травми.
74. Розкрийте роль життєстійкості в опануванні травмуючих життєвих ситуацій.
75. Розкрийте сутність життєстійкості особистості.
76. Охарактеризуйте компоненти життєстійкості (за С. Мадді).
77. Охарактеризуйте структуру життєстійкості та умови її формування.
78. Охарактеризуйте посттравматичний стресовий розлад як чинник залежності від ПАР.
79. Розкрийте сутність концепції переживання горя за Ф.Василюком.
80. Охарактеризуйте фази переживання втрати за Ф.Василюком.

9. Методи навчання

Навчання не залежно від форми викладання (очна чи дистанційна) передбачає використання словесних (лекція, розповідь, пояснення, бесіда), наочних (ілюстрація, демонстрація, спостереження) та практичних (практична робота, тренувальні і творчі вправи) методів навчання.

Під час лекційних занять використовуються презентації, які поєднують словесні та наочні методи навчання, що дає можливість здобувачам вищої освіти акумулювати знання.

Під час практичних занять застосовуються словесні та практичні методи навчання, які спрямовані на формування у здобувачів вищої освіти здібностей пізнання, а саме: дискусії, індивідуальна та командна форма роботи, кейси.

Самостійна робота базується на наочних та практичних методах навчання і направлена на самостійне оволодіння здобувачами вищої освіти знаннями за темами навчальної дисципліни.

10. Система оцінювання навчальних досягнень

Навчальна дисципліна оцінюється за 100-бальною шкалою по видам навчальної діяльності.

Види робіт	Максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	4
Участь у кейсах на практичних заняттях	32
Самостійна робота (оформлення результатів кейсів з практичних занять, підготовка статей та тез доповідей, аналіз інформаційних джерел)	34
Екзамен	30

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за шкалою ЄКТС	Оцінка за національною шкалою
90 - 100	A	відмінно
82 - 89	B	добре
74 - 81	C	
64 - 73	D	задовільно
60 - 63	E	
35 - 59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання

0 - 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни
--------	---	---

11. Методичне забезпечення

1. Методичні рекомендації до практичних робіт за навчальною дисципліною «Психологія травмуючих ситуацій» (електронне видання, що знаходиться в репозитарії навчальної дисципліни).
2. Методичні рекомендації до самостійної роботи здобувачів вищої освіти за навчальною дисципліною «Психологія травмуючих ситуацій» (електронне видання, що знаходиться в репозитарії навчальної дисципліни).

12. Список рекомендованих джерел

Основна

1. Інноваційні підходи до організації медико-психологічної допомоги післятравматичного стресового розладу. Методичні рекомендації / [О. С. Мусій, І. Я. Пінчук, О. О. Хаустова та ін.]. Київ : УНДІССПН МОЗ України, 2014. 32 с.
2. Католик Г. В. Техногенні катастрофи: психологічна допомога очевидцям, та постраждалим: Наук.- Метод. зб./ Г.В. Католик, І.О. Корнієнко. 2-ге вид., допов. – Львів : Червона калина, 2003. 124 с.
3. Корнієнко І., Католик Г., Бабяк Т., Тарасевич О., Пачковський Ю., Католик О., Тихобаєва Г. Скривджена дитина. Теоретичні і практичні аспекти проблеми дитячого кривдження та методи психокорекційної допомоги дітям, які зазнали насильства. Науково-методичний збірник. Львів: Ромус-Поліграф, 2005. 303 с.
4. Оверченко А.І. Психологія травмуючих ситуацій: навч. посіб. [Текст]/ Оверченко А.І. К.: Нац акад. внутр. справ., 2014. 177 с.
5. Профілактика порушень адаптації молоді до повсякденних стресів і кризових життєвих ситуацій: навч. посіб. / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології; за наук. ред. Т. М. Титаренко. К.: Міленіум, 2011. 271с.
6. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: метод. посіб.; за заг. ред. З. Г. Кісарчук; Нац. акад. пед. Наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ: Логос, 2015. 206 с.
7. Grace, J. J., Kinsella, E. L., Muldoon, O. T., & Fortune, D. G. (2015). Post-traumatic growth following acquired brain injury: A systematic review and meta-analysis. *Frontiers in Psychology*, 6. doi:10.3389/fpsyg.2015.01162

8. Hurting Memories and Beneficial Forgetting / 1st Edition. Posttraumatic Stress Disorders, Biographical Developments, and Social Conflicts. Editors: Michael Linden Krzysztof Rutkowski Hardcover. Imprint: Elsevier. Published Date: 7th January 2013. Page Count: 240
9. Orit Nuttman-Shwartz, Irit Regev. Life in a continuous traumatic situation: perspective of the older population / Published online by Cambridge University Press: 07 March 2017.
10. Traumatic Stress: The Effects of Overwhelming Experience on Mind, Body, and Society 1st Edition by Bessel A. van der Kolk (Editor), Alexander C. McFarlane (Editor), Lars Weisaeth (Editor) Paperback : Publisher : The Guilford Press pages ISBN-10 : 9781572304574 596

Додаткова

1. Гоцуляк Н. Є. Психологічна травма: аналіз та шляхи її подолання. / Збірник наукових праць національної академії державної прикордонної служби України (серія: педагогічні та психологічні науки). – № 1(74), 2015р.
2. Дитяча психотравма / С. П. Влад. – Київ: Шкільний світ, 2018. – 112 с. – (Б-ка «Шкільного світу»).
3. Музиченко І. В. Психологічна травма: аналіз проблеми та шляхи подолання / І. В. Музиченко // Роль психологічної служби системи вищої освіти України у час суспільних трансформацій : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 19-20 травня 2017 р.) – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – С.119-123.
4. Панок В. Г. Методичні підходи до надання психологічної допомоги потерпілим від техногенної катастрофи. Монографія. – К., Центр соціальних експертиз і прогнозів, 1999. –106 с.
5. Психологічна травма та шлях до видужання. Джудит Герман//Переклад: Оксана Наконечна, Оксана Лизак, Олександр Шлапак. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015.- 416 с.
6. Седих Кіра, Фільц Олександр. Основи психотерапії. Вид-во: Академія. 2017. 192 с.
7. Семенова Ю.С. Психотравма (психологічна травма): дискусійні питання медицини та психології / Ю. С. Семенова // Український науково-медичний молодіжний журнал Спеціальний випуск № 3, Актуальні проблеми сучасної медичної психології: Матеріали V науково-практичної конференції, м. Київ, 11-12 травня 2011 р.: Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, 2011. С. 50-54.
8. Шляхи подолання дитячої психотравми в діяльності працівників психологічної служби : [метод. рек.] / Музиченко І.В., Ткачук І.І. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 88 с. Психологія травмуючих ситуацій: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.Л.Туриніна. К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2017. 160 с.

9. Яковенко С.І. Соціально-психологічна допомога при надзвичайних ситуаціях та критичних інцидентах / Яковенко С.І., Лисенко В.І.; НАН України. Ін-т соціології. Центр соціал. експертиз і прогнозів. К., 1999. 224 с.
10. Acharya, K., & Muldoon, O. T. (2015). Why “I” became a combatant: A study of memoirs written by Nepali Maoist combatants. *Terrorism and Political Violence*, 29, 1006–1025.
11. Becker, J. C., & Tausch, N. (2017). A dynamic model of engagement in normative and non-normative collective action: Psychological antecedents, consequences, and barriers. *European Review of Social Psychology*, 26, 43-92.
12. Bradshaw, D., & Muldoon, O. T. (2019). Shared experiences and the social cure in the context of a stigmatised identity. *British Journal of Social Psychology*, 59(1), 209–226. doi:10.1111/bjso.12341
13. Cruwys, T., Haslam, S. A., Dingle, G. A., Jetten, J., Hornsey, M. J., Chong, E. D., & Oei, T. P. (2014). Feeling connected again: Interventions that increase social identification reduce depression symptoms in community and clinical settings. *Journal of Affective Disorders*, 159, 139–146.
14. Dingle, G. A., Stark, C., Cruwys, T., & Best, D. (2015). Breaking good: Breaking ties with social groups may be good for recovery from substance misuse. *British Journal of Social Psychology*, 54, 236-254.
15. Haslam, C., Cruwys, T., Chang, M. X.-L., Bentley, S. V., Haslam, S. A., Dingle, G. A., & Jetten, J. (2019). Groups 4 health reduces loneliness and social anxiety in adults with psychological distress: Findings from a randomized controlled trial. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 87, 787–801.
16. Kearns, M., Muldoon, O. T., Msetfi, R. M., & Surgenor, P. W. (2017). Darkness into light? Identification with the crowd at a suicide prevention fundraiser promotes well-being amongst participants. *European Journal of Social Psychology*, 47, 878–888.
17. Naughton, C. M., O’Donnell, A. T., & Muldoon, O. T. (2015). Family identification: A beneficial process for young adults who grow up in homes affected by parental intimate partner violence. *Frontiers in Psychology*, 6, 1249.
18. Orla Muldoon, Daragh Bradshaw Shared experiences and the social cure in the context of a stigmatised identity September 2019 *British Journal of Social Psychology* 59 (12) DOI:10.1111/bjso.12341
19. Smith, E. R., & Mackie, D. M. (2015). Dynamics of group-based emotions: Insights from intergroup emotions theory. *Emotion Review*, 7, 349–354.
20. Sugavanam, T. (2016). Creating psychological connections between intervention recipients: Development and focus group evaluation of a group singing session for people with aphasia. *BMJ Open*, 6(2), e009652.
21. Tarrant, M., Warmoth, K., Code, C., Dean, S., Goodwin, V. A., Stein, K., &
22. Walsh, R. S., Muldoon, O. T., Gallagher, S., & Fortune, D. G. (2015). Affiliative and “self-as-doer” identities: Relationships between social identity, social support, and emotional status amongst survivors of acquired brain injury (abi). *Neuropsychological Rehabilitation*, 25(4), 555–573.

Інформаційні ресурси

1. Величко М. Режим доступу: <http://www.psy-diagnoz.com/clinical-psychology/29-ponatia/57-mechanisms-coping.html>
2. Бондар Г. О. Характеристика екстремальних умов діяльності представників ризикованих професій [Електронний ресурс] / Г.О. Бондар. *Сучасний соціокультурний простір 2010* : Всеукраїнська науково - практична інтернет - конф., 20-22 вересня 2007 р. : Режим доступу: <http://intkonf.org/bondar-go-harakteristika-eksremalnih-umov-diyalnosti-predstavnikov-rizikovanih-profesiy>
3. Гоцуляк Н. Є. Психологічна травма: аналіз та шляхи її подолання [Електронний ресурс] / Н. Є. Гоцуляк. *Збір. наук. праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2015. № 1. С. 378-390. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnarv_ppn_2015_1_31 - (Серія: Педагогічні та психологічні науки).
4. Димитрова Л. М. Причини та соціальні фактори суїцидальної поведінки підлітків [Електронний ресурс] / Л. М. Димитрова, Г. О. Кіхтан. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2012. № 3. С. 72-77. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2012_3_14 - (Серія: Політологія. Соціологія. Право.)
5. Мартинюк І. А. Психологічна травма та посттравма: сутність і способи подолання [Електронний ресурс] / І.А. Мартинюк. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2015. Вип.230. С. 276-282. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_ped_2015_230_44 - (Серія: Педагогіка, психологія)
6. Навчально-інформаційний портал БІНПО: офіційний сайт: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://binpo.com.ua>